

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

КЊ. I св. 5-6

БЕОГРАД
1950

СА Д Р Ж А Ј

	Страна
1. <i>А. Белић</i> : О сложеницама	169
2. <i>Исидора Секулић</i> : Именице које се свршавају на <i>-ло</i>	178
3. <i>М. Стевановић</i> : Постапак и значење именица на <i>-ло</i>	180
4. <i>Н. Банашевић</i> : О издавању Луче микрокозма	191
5. <i>В. М. Мићковић</i> : О значењу речи <i>сјера</i>	208
6. <i>Мираш Кићковић</i> : Слово <i>ј</i> пре Вука	210
7. <i>Драгиша Живковић</i> : Преводилачки рад и питања језика	213
8. <i>Св. Предић</i> : Реформа наше рукописне ћирилице	226
9. <i>Б. Аџић</i> : Скраћенице у говору и писању	234
10. <i>К. Т.</i> : О писању руских имена по оцу	237
ОДГОВОРИ ЧИТАОЦИМА	
1. <i>С. П.</i> : Негација уз „ <i>све што</i> “ и сличне изразе	239
2. <i>А. Б.</i> : Наш одговор	241
3. <i>С. П.</i> : „Синтаксички“	243
4. <i>А. Б.</i> : Одговор	244
ИЗ ЖИВОТА РЕЧИ	
1. <i>Гл. Елезовић</i> : Глећ глеђа; глета, глето	245
2. <i>Св. Марковић</i> : <i>Оронуши</i> — значење и порекло	248
ПРИЛОЗИ ЧИТАЛАЦА	
1. <i>Чед. Јањић</i> : „Иптен“ (хинтен)	252
2. <i>Др Перо Шоћ</i> : а) Косир, косијер	253
б) Снјег	255
в) Дублијер, дуплир	255
ЈЕЗИЧКЕ ПОУКЕ	256
Допуна и поправке	263

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР:

др Александар Белић, Глиша Елезовић, др Радомир
Алексић, др Михаило Стевановић, др Радосав Бошковић,
Бранислав Милановић и Игрутин Стевовић.

Научна Ризница

ИЗДАВАЧКО ПРЕДУЗЕЋЕ НАРОДНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ
БЕОГРАД 1950

О ИЗДАВАЊУ ЛУЧЕ МИКРОКОЗМА С ТУМАЧЕЊЕМ НЕКИХ СТИХОВА

Луча микрокозма издавана је много ређе од *Горског вијенца*. Док је спев о истрази потурица прештампан преко педесет година, поема о побуни Сатаниној једва ако је доживела десетак издања. Она су се ређала овако: 1) београдско од 1845, што га је приредио Сима Милутиновић, а не Љ. Ненадовић, како омашком, врло је вероватно, каже М. Решетар у поговору државног издања од 1926, а за њим Д. Вушовић (*Јужнословенски филолог*, IX, стр. 95); 2) панчевачко или боље панчевачка, браће Јовановића, јер их је, како ћемо видети, било више, и то не потпуно истоветних по тексту, ма да сва носе бр. 73 њихове Народне библиотеке (година 1885 налази се само на насловној страници Његошевих сабраних *Дјела*); 3) загребачко, од 1918, које је приредио др. Давид Богдановић (*Узорна дјела из хрватске и свјетске књижевности*, књ. 2); 4) Српске књижевне задруге од 1923, у редакцији М. Решетара; 5) државно, од 1926, у I књизи *Целокупних дела* Његошевих, опет у редакцији М. Решетара; 6) Задруге професорског друштва, у Београду, 1934, у редакцији Б. Ковачевића, (латиницом); 7) издавачког предузећа „Народна култура“, у редакцији др. Данила Вушовића, Београд 1935; 8) истог предузећа у истој редакцији, Београд 1936.

Из овог прегледа може се видети да пре 1918 г. није било ни једног хрватског издања *Луче* (с изузетком *Посвете* Сими Милутиновићу, коју је Станко Враз прештампao још 1847 у *Колу*), а да су за то време све потребе српских читалаца задовољавала скромна издања браће Јовановића,

Између два рата издања се множе, али, као одвојено дело, *Луца* не привлачи ни једног приватног издавача, осим у Загребу, и то за школску употребу. Не само да су издања *Луце* релативно малобројна, него су и њени коментари доста ретки и недовољно исцрпни. Испод текста, само су др. Д. Богдановић и Б. Ковачевић дали тумачења извесних речи и стихова, ма да је Станко Враз, још ва Његошева живота, нашао за потребно да објасни неке речи и места у *Посвети*. Око тумачења појединих стихова *Горскога вијенца* постоји читава мала литература, а у *Луци* се прелазило, без коментара, преко неких стихова чији, не само смисао, него и текст може бити доведен у питање. Међутим, требало је баш утврђивању текста *Луце* поклонити више пажње, јер је штампање *Горскога вијенца* надгледао лично Његош (сачуван је уз то и аутограф првих 1528 стихова), док је вођење бриге о првом издању *Луце* Његош оставио своме не много прибраном учитељу Сими Милутиновићу.

У недостатку Његошева рукописа *Луце микрокозма*, који тешко да ће икада бити пронађен, редактори се, наравно, морају држати првог издања и старати се при том да тај текст критички испитају и, по могућности, дотерају, не само увођењем савременог правописа и боље интерпункције него и исправљањем штампарских грешака које су могле промаћи расејаном Сими Милутиновићу. То су они, са мање или више успеха, и чинили, али посао није завршен, па неће бити сувишна, кад је у питању Његош, ни нека најмања поправка набоље, само ако је она убедљива.

Онима који су се старали да отклоне штампарске грешке и друге недостатке првог издања *Луце* остало је непознато једно битно сведочанство које је морало бити узето у обзир приликом приређивања Његошевог текста. Ради се о једном примерку *Луце* који је сачуван у бившој дворској библиотеци на Цетињу, па је стога можда припадао самом Његошу, а у коме су учињене извесне исправке, већином доста ситне, од којих једне мастилом, а друге црвеном писаљком. Д. Вуксан, који је први, некако узгред (у чланку *Библиотека владике Рада, Цетиње и Црна Гора*, Београд 1927, стр. 206), скренуо пажњу на те исправке и све их, сем

једне, побројао, тврди, без икакве резерве, да је то био лични Његошев примерак *Луче*, а да су исправке учињене његовом руком. По моме мишљењу, нити је једно нити друго потпуно сигурно, ма да може бити вероватно. Вуксан је у списак Његошевих књига унео сва она дела, изашла пре песникове смрти, која су се затекла у бившој дворској библиотеци, не водећи рачуна о томе да је неко од тих дела могло бити и доцније набављено. Што се тиче овог примерка *Луче*, врло је могуће да је он доиста из Његошове заоставштине, иако на њему нема његове сигнатуре. Разуме се да је важније питање исправки и да би оно, кад би било решено, много помогло и решавању питања својиче књиге, али ни ту се не сме примити без испитивања Вуксаново тврђење. Он је у истом чланку навео многобројна места која су подвучена у Његошевим књигама и та подвлачења приписао Његошу, а сам је пре тога, међутим, испричао како по Његошевим књигама има свачијих писама, јер је до њих „могао доћи ко је хтио“. Графолошка или нека друга експертиза можда би овде ипак могла дати неке резултате, јер се не ради само о подвлачењу: у књизи има писаних знакова, на једном месту читава једна реч, а на другом два броја: Та реч и једно слово написани су мастилом; рукопис на први поглед личи доиста на Његошев, али би требало узети у обзир и доцније рукописе у кући Петровић-Његош. Друге су исправке вршене црвеном писаљком, доста старинском изгледа, али свакако не у исто време кад и исправке вршене мастилом, па се, према томе, цео тај посао не може сматрати као нека систематска редакција *Луче*, него пре као неко случајно налажење грешака и дотеривање првог издања.

Ипак, макар што се мислило о пореклу и природи ових исправки, о њима се мора водити рачуна, тим пре што међу њима има и једна која је са свим добра. Ради се о једном стиху четвртог певања. Архангел Михаило, покушавајући да одврати Сатану од побуне, каже:

Обрати се душе, изгубљена (ст. 1241, IV, 31).

Душе изгубљена је, по Вушовићу (*Јужнословенски филолог*, IX, стр. 120), стари вокативни облик из црквеносло-

венског; само, тешко је веровати да се Његош повео у овом једном случају, и то са четворосложним придевом, за променом црквенословенског; *душе* би могао бити вокатив од *дух*, али би онда реч *изгубљена* била грешка, место *изгубљени*. У цетињском примерку грешка је пронађена, али она није у речи *изгубљена*, него у речи *душе*, у којој је *e*, са стране (стр. 47), мастилом исправљено у *o*. Грешка је утолико вероватнија што је Његош доста често писао слово *o* тако да је личило на *e*. Исту ознаку Његош примењује на Сатану и у једном стиху петог певања, где се за побуњенике који су пристали уз њега каже:

О зла жертво душе. изгубљене (ст. 1362, V 42).

У цетињском примерку (стр. 36) има и једна интересантна исправка у реду речи. У стиху:

Бјеше грдно једном мрачно царство (ст. 931, III 61),
црвеном писаљком је изнад *гдно* исписан број 2 (не личи много на 2 из аутографа *Горског вијенца*), а над *једном* број 1 (написан као усправна линија, слично аутографу), тако да би, по тој исправци, стих требало да гласи:

Бјеше једном грдно, мрачно царство.

Мислим да је и ова исправка добра, јер у штампаном стиху реч *једном* одваја, без потребе ритма, два атрибута који се боље допуњују кад су један уз други. Њих свакако треба одвојити запетом да од *гдно* не би постао прилог, него да би реч остала придев, што је била и у штампаном тексту (исто је, мало даље, у ст. 941, V 71).

На једном месту цетињског примерка (стр. 69) у речи *волканахъ* (ст. 1682, V 262), *o* је са стране исправљено у *у*, али то није спроведено у следећим строфама, где је остало *волкани* на два места. Пошто се у једном стиху штампаног првог издања (ст. 1743, V, 323) већ налази облик *вулкањска*, мислим да би требало уједначити, па и именицу свуда писати са *у*.

Остале исправке тичу се интерпункције (додане су две запете на стр. 48 и 49, иза ст. 1273, IV 63, и ст. 1302, IV 92, и стављен је у заграду ст. 1054, III 184, на стр. 40) и пра-

вописа (б место Б у *богохулни* на стр. 67, и стављање апострофа место њ у колесницама, стр. 30, и у нѣмъ, стр. 61, а не укидање полугласа, како је видео Вуксан).

Поред ових исправки има и једна реч која би се могла узети као нека врста коментара. У стиху:

На воздуху једно коло сјајно (ст. 628, II 78),

реч *коло* је овлаш подвучена, а са стране мастилом написана реч *ограда*. Вероватно да се речју *ограда* тумачи реч *коло*. Тумачење је доиста било потребно, јер се овде ради о колу које стоји над престолом ангела и које се упоређује са Сатурновим колом, а иста је реч употребљена у сасвим другом значењу у оним стиховима трећег певања којима архангел Михаило излаже своју претставу простора (ст. 1031 и 1041, III 161 и 171). У недостатку друге речи употребљена је реч *ограда* да објасни оно коло, тј. онај круг или прстен из кога над престолом од топаза и рубина лију зраке.

Кад би у цетињском примерку биле исправљене све штампарске грешке, издање једног, такорећи, потпуно прецишћеног текста *Луче* било би знатно олакшано. Остала би само питања правописа и интерпункције, која нису нерешљива. Лако се, међутим, уверити да у првом издању спева има штампарских грешака које нису исправљене у цетињском примерку а које су доцнији издавачи пронашли. Тако на стр. 13 стоји „*поднисе*“ м. „*подни се*“, на стр. 15 „*коловнѣхъ*“ м. „*коловнѣнихъ*“, а на стр. 75 *црнѣш'* м. *црнѣш'* (има издавача, Јов., Д. Б., БК., који транскрибују *црнѣш'*). Ове три непобитне словне грешке, ма да не кваре смисао јер их је лако уочити, доказују да у цетињском примерку није све исправљено, и дозвољавају претпоставку да је пажњи онога ко је вршио те исправке могла промаћи и нека битнија грешка која мења првобитни, прави смисао. То се могло десити чак и Његошу, ако је он лично вршио ону накнадну коректуру, јер је познато да аутор тешко исправља грешке свога штампаног текста, особито ако су у питању стихови које можда зна напамет. Тако, на пример, стих првог издања

Кога *вѣнчашъ* на безсамртіе (ст. 1017, III 147)

неразумљив је с овим инфинитивом, који је свакако грешка (Једино га Д. Б. оставља, али га не тумачи), Јов. поправља у „Која вјенчат’ на бесамртије“, што је исто тако неразумљиво. Решетар, а после њега сви други исправљају у *вјенцах*, што даје реченици јасан и логичан смисао. Ова је штампарска грешка утолико разумљивија што је Његош писао слово *ш* као латиницом па му је доста често личило на ћирилично *х* чији је један крак нешто дужи. — Сви су редактори и у стиху првог издања (стр. 20):

Те пружае црнократке луче (ст. 484, I 284) —

црнокрашке поправили у *црнокраке*, што свакако изгледа боље, ма да се може претпоставити да је Његош, сликајући ад, замишљао да он баш сипа црне и кратке зраке (у *Свободијади* имамо *црношечна врела*).

На другим местима има очитих грешака које су неки издавачи задржали, не мотивишући то никаквим објашњењима. У стиховима првог издања (стр. 74):

Некъ тіела своя препитаю

Са биліемъ и нѣним сѣменомъ. ст. 1981—2, VI 51—52)

нѣнимъ се не може транскрибовати *њеним* (Јов., Д. Б., Б. К.), јер *билијем* није женског рода, него се мора поправити у *њиним*, које је било написано ваљда *њинимъ*, као што је, урадио Решетар (*Њиним* је у множини, али такво слагање са збирном именицом није изузетан случај у *Лучи*: вид. ст. 498, I 298, где се заменица *их* односи на именицу *војинство*). — Очита је грешка реч *мога* (стр. 50 првог издања) у стиху:

Позоришта мога престрашнога (ст. 1336, IV 126),

који остављају неки издавачи (Јов., Д. Б.), иако је јасно да треба *шога*, јер стих значи „тога страшног призора“: у тој строфи Сатана говори о катаклизми светова, а то не може бити његово „позориште“, тј. призор. — Решетар мисли да је на стр. 64 (ст. 1733, V 313) *сѣиенъ* погрешно м. *сѣиень*, према рускоме, јер је у том стиху та реч женског рода („Тако мрази у степен највећу“). Можда је *сѣиен* баш у мушком роду, а *највећу* (м. највећи) је грешка или омашка, јер на стр. 39 првог издања имамо на другим местима:

У највећој степену счисленія (ст. 1034, III 164);

У највишој степену свирѣлости (ст. 1445, V. 35).

Мислим због тога да се овде намеће уједначавање, и да га треба извести у духу нашег језика. Могло би се још додати да су често у првом издању састављене по две речи, али то већином нису штампарске, него пишчеве грешке, односно навике. Штампарска је грешка свакако она на коју је указао П. Поповић (*Из књижевности*, IV, стр. 103) у стиху:

Јесте више сувише шаровах (ст. 1046, III 76),

где је су предлог, па треба писати *су више* што даје тачан смисао и томе и претходном стиху.

Све ове очигледне штампарске грешке оправдавају настојања око исправљања текста првог издања, чак и пошто се искористи цетињски примерак о коме је било речи. Треба имати врло будну пажњу, нарочито кад је у питању издање о коме се старао Сима Милутиновић, кога су неки издавачи бедили да је и сам понешто мењао, на шта их је, уосталом, он сам навео кад је рекао у напомени испод текста да је додао десети стих у једној строфи трећег певања. Б. Ковачевић, на пример, у своме коментару, наводи мишљење П. Поповића да је Сима сам „преокренуо“ нека имена:

Ево Адам, ево Ноелопан,

Ево Разец и ево Аскела. (ст. 1411—1412, IV 201, 202).

Ја то не верујем, јер би ово последње име, да није преокренуто, гласило Алекса, а Његош не би свакако у том посрбљеном и скраћеном облику написао име Александра Великог. Сем тога, кад о њима говори, на другом месту истог спева (ст. 528, I 328), као о земаљским величинама, Његош их помиње пуним и правим именом, па их је само симболично, да тако кажем, могао учинити сатаниним присталицама, те им је зато и преокренуо имена. Друго је питање, доста интересантно, али коме овде није место, зашто Његош у *Лучи* ствара од Наполеона, макар му и преокренуо име, следбеника Сатанина, кад ће га ускоро потом славити као једног од осам „близанаца“ XIX века.

Сима нам је рекао да је у једној строфи Његошева спева додао један стих. Други један Његошев савременик, Станко Враз, с којим је песник *Горскога вијенца* стојао у пријатељским односима¹⁾, уноси у *Лучу* извесне поправке о којима нико досад није водио рачуна, колико ни о онима из цетињског примерка првог издања. Знало се да је Враз у *Колу* за 1847 (књ. VI) прештампao из Његошева спева *Посвешћу* Сими Милутиновићу и да ју је пропратио једном белешком, у којој између осталог каже: „Акопрем гледе на језик не слажемо се посве с преузвишеним пјесником, опет смо оставили, препечатавајући посао његов, ријеч уз ријеч како је у књизи печатано до цигле три: *сочињава*, *воздигнуш* и *величештво*, које изведосмо пред наш западни југославенски свијет с кројем народњим.“ Ослањајући се ваљда на ову изјаву, редактори *Луче* нису онда даље загледали у текст *Посвешће* који је дао Враз у *Колу*. У том тексту има, међутим, и других исправки, сличних овим трима побројаним (на пример: *узхићава* м. *восхићава* и др.), а има и још четири које су друкчије, али су и оне већином такве природе да се не могу приписати слагачу, него су или грешка или поправка редактора, тј. самог Станка Врaза, који је морао за штампу цео текст преписати латиницом. Враз, истина, каже да није ништа мењао осим три речи које је навео, па се може поставити питање да није издао Његошове стихове на основу неког примерка у коме су биле већ извршене извесне поправке. Баш у то доба кад је прештампao *Посвешћу*, он је добио на поклон од Његоша *Лучу*. То знамо из Медаковићева писма Вразу од 22 нов. Да ли му је тај примерак могао стићи пре давања у штампу шесте, последње књиге *Кола* за 1847? Ако јесте, што је вероватно, поставља се онда питање да у том дарованом примерку *Луче* није већ било неких поправака као што то обично бива кад писац шаље неком своја дела. Враз, као што смо видели, наглашава да сам ништа није мењао, сем три наведене речи, а у тексту који он даје има, међутим, још неких измена. Једна од њих, истина, не само да не поправља текст него га и

¹⁾ Вид. П. Поповић, *Враз према Његошу, Цетиње и Црна Гора*, Београд, 1927, стр. 181—187.

квари, па то може донекле да обеснажи горњу претпоставку, сем ако се не узме да је та једна измена случајна, преписивачка или штампарска грешка, за разлику од оних других које поправљају текст, па можда нису случајне. Тешко је, с друге стране, помирити поправке у Вразовој редакцији с исправкама у цетињском примерку првог издања, тј. приписати их истој личности, јер се оне не поклапају: у цетињском примерку није ништа исправљено у *Посвећи*, а Враз је опет прештампао само тај део пева. Истина, свако може при другом или трећем читању бити пажљивији него при првом. А зар нису и исправке у цетињском примерку вршене бар у два маха?

Али да видимо измене у Вразовом издању *Посвеће*. У њему је потпуно искварен други од ова два стиха:

Што је скупа ово свеколико
До општега оца поезија (ст. 175—6),

јер је *поезија* прештампао као *поезијах*, тако да је од правилног номинатива постао генитив множине, који је овде потпуно нелогичан и који се не може објаснити, сем као случајна грешка. Друга једна поправка много је срећнија. У петој строфи *Посвеће* песник каже да природа на сва његова „жарка љубопитства“

Смијехом ми одговара њеним (ст. 50).

Ова последња реч није нелогична (не узимам у обзир неправилну употребу *њеним* м. *својим*), али је сувишна: то је тзв. *cheville* („чивија“ „закрпа“), реч којом није допуњен смисао, него број слогова. У Вразовом издању *Посвеће* тај стих гласи:

Смијехом ми одговара *нјемим*,

што је много боље, јер је том речју (коју Његош и на другим местима *Луче* употребљава у том облику) и смисао знатно допуњен: природа се на песникова питања смеје и ћути. Разлика између обе речи у ћириловској транскрипцији (*нѣнимъ* и *нѣмымъ*) само је у једном слову, а ради се о два веома блиска знака (н, м) па је грешка лако могла бити учињена у првом, Милутиновићевом издању, и промаћи пажњи

сваког коректора, утолико лакше што стих није нелогичан ни без те исправке.

Друга једна измена у Вразовом издању *Посвеше* није тако битна, али се ради о једној речи која је прештампована на три начина:

Он је тада себе утопио
У сна царство тврђе и мрачније
И на позор *сѣрашній* сновиђења (ст. 78—80).

Решетар мисли да је ово компаратив и прештампава *сѣрашњиј'*, јер би *сѣрашни*, каже у напомени, било написано *сѣрашний*. Мислим да Решетаров, чисто формалистички, да тако кажем, аргуменат није пресудан, јер песников правопис, односно правопис штампаног текста није уједначен. Суперлатив, на пример, *најснајниј'* штампан је једном *найсѣйный* (ст. 949, III 79), а двапут *найсѣниј* (ст. 1021, III 151 и 1029, III 159). Облик *сѣрашњиј'* усвојили су Д. В. и Б. К., док Д. Б. транскрибује *сѣрашни*. У издању Јов. стоји *сѣрѣшних*, а исти облик налази се и у Вразовом *Колу*. Тај облик има то преимућство што *сѣрашни* и граматички веже уз *сновиђења*, на шта се она у крајњој линији и односи логички. Али Решетарова варијанта има једно друго преимућство. Она нас, градацијом, од позитива у почетку строфе („Сном је човјек успаван тешкијем, У ком види страшна привиђења“, ст. 71—72) доводи до компаратива:

У сна царство тврђе и мрачније
И на позор *страшњиј'* сновиђења.

Ово последње стоји место „И на позор *страшњијих* сновиђења“, што се не би могло усвојити, јер би то био једанестерац. Али, ако би био друкчије транскрибован, можда би баш тај облик могао да остане, јер се у неким црногорским говорима „*страшњијих*“ изговара као два слога, управо *ијих* се у сличним речима изговара као један слог и то без *х* на крају. Његош то није могао друкчије транскрибовати него *сѣрашній*, као што је четворосложно *најсѣјнија* (ст. 1021, III 151) сажео у *найсѣниј* и као што је суперлатив *најсѣрашњиј'м* транскрибовао у *Горском вијенцу* (ст. 1811) *найсѣрашнимъ*. С друге опет стране, генитиви компаратива

најсрећнијих и најславнијих штампани су, у првом издању *Шћејана Малога, најсрећних, најславних* (Види *Јужнословенски филолог*, IX, стр. 12). Вразово *страшних* можда би било исто тако генитив множине компаратива и морало би се изговарати са дугим *и*. Само, овде ја, да се судски изразим, прејудуцирам значење тога стиха. Враз је *позор* сматрао као русизам и дао му значење *срамота*. Поводећи се за њим, Д. Б. објашњава ту реч: *ругло*. Изгледа да и Б. К. тако схвата цео стих, јер га тумачи овим речима: „На милост и немилост најстрашнијих визија“ (он задржава у стиху облик *страшниј*, али инстинктивно, у тумачењу, слаже га са *визија*, тј. *сновиђења*). Мени се чини да реч *позор* није овде русизам (јер се, поред осталог, у том значењу не би ни употребила са предлогом *на*), него да има исту основу као и реч *позорје* (која се употребљавала у то доба) и *позориште* (коју Његош неколико пута употребљава у *Лучи*, али у значењу *призор*), и да овде значи *позорница*. Реч *позор* дошла је као последица претходне фигуре („зла царство“), па би цео крај строфе имао ово значење: „Он је забасао у још тврђе и мрачније царство сна и обрео се на поворници још страшнијих привиђења“.

Враз је у једном стиху *Посвете* променио и ред речи. Место „Нашу сферу да ноћ не полази“ (ст. 163), код њега имамо „Нашу сверу ноћ да не полази“, ритмички правилнији трохејски стих. Питање је само да ли се он сме унети као Његошев, јер се овде не ради, као можда у случају *нѣнымъ* м. *нѣмымъ*, о штампарској грешци, него о дотеривању за које нисмо сигурни чије је.

После Врара било је и друкчијих измена од стране издавача *Луче*, измена које су очигледно квариле Његошев текст. У стиховима

Бјеше света круна миродавца
Својим видом небо украсила,
Бјеху њеним *иламом* веселијем
Узиграла небесна свјетила (ст. 881—884, III 11—14),

реч *иламом* постала је *иланом* у свима издањима, почев од браће Јов. до другог Д. В., осим у хрватском издању Д. Б.,

који је преписао *џламом* из првог Милутиновићевог издања, што је сасвим на свом месту. Решетар чак, ма да је то радио и у ситнијим отступањима, није дао у напомени реч из првог издања. Можда је то штампарска грешка, која се преносила из једног издања у друго. — У једном другом случају имамо свесно, али, по мом мишљењу, недовољно мотивисано, дакле неуспело, мењање текста првог издања. Ради се о исправљању једне речи у строфи која говори о бојској борби са тминама:

Ове грдне масе несмислене
 Покорне су мени вазда биле
 И у своју мрачну колијевку
 На сломјене своје коловрате
 Од вида ми стрмоглав скакале;
 Но *њенијем* мртвијем правилом
 Чешће би се путах извлачиле,
 Докле дигох круну над престолом.
 Удар ови први и најсјајниј'
 Њихово је раздробило царство (ст. 941, III 71—80).

Вушовић, у предговору свог другог издања, објашњава да је *њенијем* заменио са *њекијем*, „јер иначе је било бесмислено“. Ја налазим да баш „*њекијем*“ има мање смисла, јер та реч не изгледа својствена Његошевом језику; што је главније, чудно би она овде звучала, јер би њоме Бог признао да не зна каквим су законом покретане „грдне масе несмислене“. *Њенијем* се граматички сасвим добро слаже са „мрачна колијевка“, тј. царство мрака, које има своја правила, односно законе, који су познати Богу.

У другим случајевима, уношене су мање или веће измене у текст првог издања, са мање или више среће. Стих:

Преко равни ужасни простора (ст. 1063, III 193)

има три варијанте. Прештампавају га без измене Јов. и Б. К. У том би случају *равни* био придев у генитиву множине, као и *ужасни*. Мислим да би у оваквом случају Његош написао *x* на крају обе речи као и у другим придевима (неподвижних, коловитних). То *x* је додао Д. Б., који иначе не отступа често

од првог издања. Решетар, не дајући објашњења, а за њим и Д. В., пише „преко равни ужасна простора“, што ми се чини најбоље, јер Његош употребљава реч *раван* као именицу, у сличном опису на другом месту *Луче* („на средини непрегледне равни“, ст. 661, II 111), а ниједном као придев. Осим тога, из једног од следећих стихова („у простору оном ужасноме“, ст. 1066, III 196) види се да је простор у једнини.

Више је слагања међу издавачима било у исправци једног стиха из првог издања. Летећи ка небу вишњег, песник каже, по првом издању:

Пет небесах неподвижних пређем
 Сљедујући зрачици идеје,
 Бесконечно *види* овдје царство
 Величества, постојанства мирах (ст. 331—334, I 131—134).

Да не говорим о произвољном мењању *пређем* у *прјеђем* у неким издањима, сви редактори, осим опет Д. Б., који не даје никаквог објашњења, налазе да је *види* погрешка и исправљају у *видим*. Са *видим* реченица изгледа доиста јаснија, али се она може објаснити и са *види*. Ако је подмет *ја* (дакле, са *видим*) онда је *царство* предмет чији су додаци у генитиву („величества, постојанства мирах“). Поред тога што ми изгледа необичан израз „царство величества“, као и „царство постојанства мирах“, имали бисмо с „царство величества“ и једно за Његоша доста необично „опкорачење“ (Слично је, али ипак доста ублажено, додавањем још једног додатка, ово „опкорачење“ у Лучи: „Да опишеш пољах небеснијех Величество и красоту дивну“). Ако се остави *види*, онда подмет у реченици постаје *царство*, а предмет „величества, постојанства мирах“. *Царство* би у том случају била песничка фигура — метонимија, и означавала би житеље небеске, анђеле.

Коликогод текст првог издања био подозрив, мислим да се не сме олако мењати, нарочито ако се, онакав какав је, може објаснити и ако измена не уноси неко битно побољшање. Ја бих, например, био врло склон да други од ова три стиха:

Ах, ово је највиша таина,
И духовне најстрашније буре,
Овога су у гробу кључеви (ст. 28—30)

изменим. ма да није изгледао необичан ниједном издавачу, и да га напишем: „И духовна најстрашнија буре“. Мислим да би у овом облику тај стих био не само граматички правилнији него и логичнији, а, чини ми се, и песнички изразитији. Оправдање за ту измену могло би се наћи у Његошовом аутографу *Горског вијенца*, где су *а* и *я* доста често написани тако да личе на *е*, па их је тако слагач могао и прочитати. Али, треба ипак узети у обзир да Његош има и своје језичке особености и да он некада поједине делове реченице слаже много друкчије него ми.

Још један, последњи пример мењања једног слова у речи, ради лакшег разумевања, имамо у овим стиховима:

Већ теготни оков физически
Збаци с себе, ослободи га се:
Под туђијем не стењи бременом;
Он је стручак слаби и нејаки,
За мах *смрћна* само изникао,
Он је ручак гада пузећега (ст. 295—300, I 95—100).

У једном издању Јов. које ми је било у руци, претпоследњи стих гласи:

За *њих смрћни* само изникао,
што је очита бесмислица, јер не видим на шта би се *њих* могло односити. По варијанти коју даје Решетар, испод текста, у издању СКЗ, у једном другом издању Јов., које ја нисам видео, стоји:

За мах *смрћним* само изникао,
што не би била толика бесмислица, и изгледало би као домишљање неког редактора, уколико није штампарска грешка. Најзад у једном издању Јов., које сам имао у руци, има:

За мах *смрћни* само изникао.

Решетар усваја облик *смрћни*, с мотивацијом да *смрћна* из првог издања „ваљда не стоји место *смрћнога*“. Решетаров

аргументат прима Д. В., а Д. Б. и Б. К. остављају *смрћна* из првог издања. Решетар се могао уверити из саме *Луче* да Његош мења *смрћни* као именицу, дакле да може бити *смрћна* м. *смрћнога*, јер у стиху 8 истога певања имамо:

Ока смртну отворит не дају.

Али да видимо како стоји са значењем овога стиха. Зашто редактори мењају *смрћна* у *смрћни*? Свакако зато што *мах смрћни* изгледа јасније. Нико ове две речи не објашњава, сем што Б. К. уз *смрћна* ставља у напомену *човека*, што је бесумње тачно. И мени је у почетку изгледало да је смисао потпуно јасан, односно да реч *мах* овде има временско значење, али су ми доцније искрсле две примедбе. Пре свега, не знам зашто би Његош прибегао речи *мах* да изрази људски век, тренутак, кад има много обичније речи у том значењу: *шрен* или, нарочито, *час* (каже, например: „У час словом могућијем творца, Земља доби хитро теченије“, ст. 2129–30, VI 199,–200). Осим тога, прелаз између фигуре коју садржи стих „Он је стручак слаби и нејаки“ и фигуре последњег стиха, „Он је ручак гада пузећега“, изгледа ми и сувише нагао, или боље дисхармоничан. Можда се право значење тих стихова и оправдање оне снажне, да не кажем драстичне слике у последњем стиху, може разумети тек кад се пронађе прави смисао речи *мах*. У Вуковом *Рјечнику*, поред значења *маховина*, забележено је у Боки и значење *илијесан, буђ*, а као пример наведени су стихови из народне песме:

На коњма им седла потрунуше,
Чадори им махом попадоше.

Реч је у том истом значењу позната и данас не само у Боки, него и у Старој Црној Гори. С овим значењем речи *мах*, претпоследњи стих строфе добија сасвим други смисао, а прелаз с једне слике на другу постаје много природнији. Завршне стихове би онда требало овако тумачити: он (физички оков, тело) слаби је струк, изникао само да постане трулеж човекова; он је храна црва.

Ја сам овде закорачио у коментарисање *Луче*, али само уколико је то било потребно за утврђивање њенога текста.

Учинићу то са још једним местом, ма да коментари нису предмет овог рада, да бих показао како се и питању интерпункције у Његошевим делима мора поклонити озбиљна пажња. Познато је да се песник није увек сналазио на том пољу, па некада он може својим погрешно стављеним знацима изменити прави смисао својих сопствених стихова. Ево једног примера (наводим с његовом интерпункцијом):

Од господње стријеле удара
 Потресе се освјетљено биће: —
 Непрегледна сва небесна кола,
 Миријаде св'јетлијех мировах
 Тајном судбом и страшнијем стресом
 Из својијех кола искочише,
 Сројише се творцу око трона,
 Сваки пунан бесмртног војијства,
 И од тада вољом свевишњега
 Постадоше небесни курири (ст. 1841 — 1850, V 421—430).

Сви су редактори усвојили углавном песникову интерпункцију. Изоставили су само (с изузетком Д. Б.) ону цртицу, после две тачке, иза другог стиха, а Решетар и Д. В. су после осмог стиха, место запете, ставили тачку и запету. Али те измене не мењају битно ништа. Важнији је знак после трећег стиха. Са запетом која ту стоји и коју сви задржавају, излазило би да су од господњег удара сва небесна *кола*, тј. миријаде светлих мирова, искочила из својих *кола*, што не може никако да се замисли. Ако се после другог стиха оставе или само две тачке или само цртица, а после трећег стиха ставе, место запете, тачка и запета или чак тачка, онда стихови добијају свој прави и јасни смисао: Од удара господње стреле потресао се цео освјетљени простор, тј. сва небесна кола, а из тих кола (чијом су се путањом кретале) искочиле су миријаде мирова.

Један обратан случај непотребног можда мењања, односно избацивања Његошевих знакова имамо у стиху који каже анђео хранитељ песниковој души:

Сва, бесмртна! виде намјерења (ст. 401, I 201).

Поводећи се за издањем Јов., Решетар, а за њим Д. В., укидају оба знака и слажу *бесмртна* са *намјерења*. Пошто је реч *бесмртна* одвојена са два знака, од којих је други чак ускличник, јасно је да је *бесмртна*, тј. душа, у вокативу.

Посао око једног новог критичког издања *Луче* не би био завршен утврђивањем њеног што је могуће коректнијег текста. У спеву има доста стихова чије речи не могу бити доведене у питање, али им се прави смисао мора тражити и бити, по могућности, утврђен. Такав је, на пример, последњи цитирани стих, који је објашњаван на три разна начина. Истина је да се коментарисањем спутавају крила и обуздава лет свакој високој поезији, а ту спада и Његошева, али је ми можемо, чим је мало изближе испитамо, пустити да се опет слободно вине.

Н. Ванатовић